

Олена Романенко

ЛІТЕРАТУРА ТА ІСТОРІЯ ЯК МЕТАНАРАТИВ: ДО ПРОБЛЕМИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті висвітлено проблеми міждисциплінарних наукових студій у сучасній науці. Проаналізовано термінологію, тематику, проблематику міждисциплінарних досліджень.

Ключові слова: метанаратив, новий історизм, методологія, метод.

Література та історія як метанаратив — ці словосполучення у назві статті є не тільки відгомонком праці Хейдена Уайта «Метаісторія» [10], яка побачила світ 1973 року, але й відображають прагнення автора знайти універсальну відповідь на численні есхатологічні дискурси сучасного соціокультурного простору, в якому час від часу проголошуються «кінець історії», «кінець літератури» чи «кінець історії літератури».

Більшість сучасних літературознавців, вивчаючи питання зміни жанру та художніх засобів у поезії чи прозі останніх десятиліть, вказує на тісний зв'язок між естетичними трансформаціями і колізіями соціокультурного простору, в якому функціонують і літературні тексти, й історичні факти. Цей соціокультурний простір — цілісна семіосфера культури, в якій література та історія тісно пов'язані між собою та є складовими спільного еkleктичного знаково-текстуального простору. Мультидисциплінарна рефлексія над минулим — так окреслює проблеми сучасного гуманітарного знання Ева Доманська, зауважуючи, що *«типові для нарративістської філософії історії та нової гуманітаристики проблеми нарративу, репрезентації, травми та пригноблених і надалі залишаються темами міркувань вразливих на теорію істориків... Вони стали, однак, елементом ширших проблем, наприклад, змагань з типовою для постмодерністських підходів фрагментаризацією історії, з одного боку, чи проблеми глобальної та/або транскультурної історії, яка об'єднує ці часткові історії, але водночас є різновидом метанаративу з усіма можливостями і загрозами»* [3, 20]. У цих темах відлунюють і ті проблеми, які нині стоять перед літературою і літературознавством: вийти за межі пропонованого у постмодернізмі фрагментарного знання, критично оцінити еволюцію тематики, проблематики та жанрів загалом і у XX столітті зокрема, особливо у контексті соціокультурних змін та їх впливу на розвиток вітчизняної літератури, окреслити типологію аналізованих явищ (літературних творів) у тісній співдружності із соціологією літератури тощо. Літературознавство, як і історія, вочевидь, потребують нової метамови, яка може бути витворена саме у міждисциплінарних

студіях, де із легкістю генеруються нові поняття, методологічні підходи та інтерпретаційні практики. Саме цим і визначається актуальність обраної проблеми.

У цій статті предметом обговорення стануть три теми: 1) поняття метанаративу; 2) зв'язок між історичним фактом, літературним сюжетом і різними типами нарративних історій, оприявленних як у текстах історичних досліджень, так і художніх творах; 3) способи, художні прийоми, за допомогою яких реалізуються нарративні стратегії історії та літератури у цілісному метанаративному просторі культури.

Поряд із цим важливо буде накреслити методологічну стратегію, принципи аналізу текстів у межах нової міждисциплінарної практики, яка б поєднувала методологічні підходи літературознавства та історії як гуманітарного знання. Методологічним підґрунтям такого дослідження стануть праці Уайта Хейдена, Еви Доманської, Йорна Рюзена, Стефана Жулкевського, Юрія Лотмана, Стівена Грінבלата, Бориса Дубіна та інших.

Концепція, яка висувається у межах цієї статі, орієнтована на історичне розуміння інституту літератури та історії, оскільки їх функції та інтерпретація тісно вкорінені у певні часові рамки і пов'язані між собою спільними прикметними ознаками соціальної та культурної ідентифікації суспільства. Література та історія є символічними центрами соціокультурної системи, оскільки *«приймають на себе функції репрезентації найбільш важливих, фундаментальних, а у потенції й "усіх" представлених у суспільстві, світі та людині» «культурних заспів»* [2, 13]. Соціолог Б. Дубін робить особливий акцент на тому, що література є *«єдиними засобом легітимізації і трансляції неспеціалізованих («загальнолюдських») значень та зразків дій, почувань, ставлення до різних символічних об'єктів»* [2, 14]. У цьому контексті акт читання має особливе значення: у ньому відбувається не тільки засвоєння нової інформації, але й формування оціночних суджень — про дійсність, стосунки людей, соціальні символи та їх значення, адже, як пише Марія Зубрицька, *«читання літератури — це своєрідний*

спосіб читання світу: дійсного і можливого водночас, оскільки література завжди прагнула поєднати реальність та віртуальність, щоб вмістити в собі багатоманітність, неоднорідність і неоднозначність світу» [7, 332]. Зрештою література як цілісний соціокультурний інститут має усі ознаки метанаративу: є універсальною системою понять, знаків, символів, метафор, упорядкованою у спільному способі текстуального опису. Сміслові дискурси, які поєднуються у межах метанаративу літератури, мають універсальне значення й у них закодовані зміст і функції різних культурних практик, через які нація інтерпретує своє минуле, теперішнє і майбутнє. Однак саме на такі цілі орієнтована й історія як метанаратив. Йорн Рюзен пише про це так: «Історія виконує свою культурну орієнтирну функцію зазвичай у формі “метаповіді” (meta-narrative чи master-narrative). Вона подає виникнення і розвиток світу адресата, легітимуючи його в його нормативній структурі, наділяючи багатим досвідом, до якого звертаються задля розв’язання орієнтирних проблем з перспективою на суспільний консенсус» [9, 22]. У такому контексті змінюється центральний предмет дослідження: із факту історики переорієнтовуються на вивчення цілісної картини світу, яка притаманна для тієї чи іншої соціальної групи у певний історичний період (епоху). Відтак, можна говорити про осмислення соціокультурного портрету людини доби середньовіччя чи періоду національно-визвольної боротьби під проводом Богдана Хмельницького — як в інтерпретаційних моделях зафіксований у творчій практиці письменників, так й історичних фактах, історичних сюжетах, соціокультурних моделях.

Культурні та соціальні структури справді, як намагається довести Стефан Жулкевський, можуть бути застосовані для аналізу літературного твору (його жанру, типологічних естетичних ознак чи художніх прийомів, використаних письменником), адже цілком можливе у межах одного літературознавчого дослідження співставлення літературного твору та реальної культурної моделі, сконструйованої моделі, «*тобто символу реальної моделі, символу, який осягається методом знаходження середньої статистичної поведінки*» та поняття ідеальної моделі, *тобто «культурного зразка»* [5, 273]. Саме історія описує і реальні, й ідеальні (уявні, символічні тощо) культурні моделі, причому описує їх в тому числі як текстуальні практики, сформовані і втілені у певну епоху. Близькість літератури та історії як особливого різновиду текстуальних практик наголошується не тільки у дослідження Х. Уайта, але й у працях Б. Дубіна, який зауважує спільність «*культурних форм — норм мовлення та мислення, у побутовій свідомості, в методологічному апараті та об’єктивних побудовах науки: метафора, іронія, абсурд, повтор, кліше і т. п. Це дає змогу*

порівнювати ті чи ті літературні конструкції із аналогічними методиками встановлення чи фіксації структури взаємодії, наприклад, у соціальних науках» [2, 15–16]. Так, у межах запропонованого вченим підходу було сформульовано основні положення, які дозволяють розглядати «*акт читання як специфічну форму соціальної взаємодії*» [2], а це розширює уявлення про літературний процес і взаємозв’язок читача як представника суспільної спільноти — книги — письменника, сформульоване О. Білецьким, Г. Сивоконем та Марією Зубрицькою, і одночасно фактично підводить дослідника до висновків представників нового історизму. Саме у межах їхньої дослідницької практики були виведені та застосовані такі методологічні підходи, як теорія репрезентації, ідеї практик соціального обміну тощо, за допомогою яких не тільки розширилося поле гуманітарних (і літературознавчих, історіографічних) досліджень, але й утверджено нову концепцію пізнання у гуманітарних науках як концепцію культурної парадигми, в межах яких і література, і історія можуть дати відповіді на питання про національну та культурну ідентичність, культурні війни, проблеми культурного діалогу, місця маргінального у літературі та культурі, загалом — про культуру як поле соціальної та інтелектуальної боротьби.

Усі ці методологічні стратегії, вочевидь, виходять із твердження про близькість літератури та історії як метанаративів. І справді, якщо орієнтуватися на визначення Ю. Коваліва про те, що метанарація — це «*концепція традиційної оповіді (великої історії), що претендує на універсальність, неподільне панування в класичному і некласичному письменстві, прагне описати одну розповідь іншою або відрефлексувати себе, використовуючи відповідні метанаративні знаки*» [8, 33], то простежується подібність у дефініціях, якими оперує історіографія чи філософія. Так, Х. Уайт у праці «*Метаісторія*» говорить про те, що історик неодмінно звертається до концептуалізації фактів та власних висновків, у результаті чого відбувається «*перетворення історії на сюжет як історії певного типу*» [10, 31]. Вчений свою концепцію розробляв з урахуванням різниці, яка існує між «*побудовою сюжету подій історії [history], розглянутих як елементи історії [story], і характеристикою цих подій як елементів матриці причинних відносин, які вважаються суттєвими у специфічних галузях часу та простору*» [10, 32]. Розмежовуючи поняття «*дослідницька діяльність*» та «*повіствування як діяльність*» [10, 32], Х. Уайт наголошує на існуванні вербальної моделі та типових пояснень, використаних під час написання історії, а відтак ставить в одну площину й історію, і літературу, які творять спільний метанаратив, який на певному відрізку існування людства та науки набуває

особливих ментальних, мовних, концептуальних універсальних форм знання про дійсність. На цьому аспекті наголошує й Ева Доманська, аналізуючи наукові студії та візії Х. Уайта: *«Його досягнення — це поєднання теорії історіографії та теорії літератури в ширшу рефлексію на тему нарративного розуміння дійсності (культури)»* [3, 37]. Власне, Х. Уайт, показавши еволюцію історичного розуміння та знання у ХІХ столітті в межах моделі зміни типів історіописання від метафори до метонімії, від синекдохи до іронії, довів, що література та історія, література та культура, література та соціум (ідеологія, політика тощо) перебувають у складних структурних відносинах, а *«історичні описи виявляються вербальними моделями, або іконами, окремих сегментів історичного процесу»* [10, 51].

Позиція Х. Уайта неодноразово критикувалася його послідовниками та опонентами, однак саме завдяки їй можливості міждисциплінарного підходу розширилися, адже у світлі теорії Уайта можна по-новому поглянути на текст (художній, якщо йдеться про літературу, та твір про минуле, якщо йдеться про історіографію), адже вони є частиною великого вербального нарративного дискурсу, в межах якого моделюються соціокультурні рефлексії сприйняття минулого, теперішнього та майбутнього для використання у різноманітних суспільних практиках (влади, ідеології, ЗМІ та ін.).

Література та історія як метанаратив мають спільні ознаки:

— Текстуальність — цілісне прагматичне поле, яке дає змогу сприймати простір літератури та історії як сукупність текстів різної тематики і проблематики. У межах цього аспекту єдності метанаративів літератури та історії простежуються ідеї «культури як тексту» та «тексту як культури». Літературні та історіографічні тексти є частиною більшого текстурального простору культури (ритуалів, свят, пам'ятних місць, риторики ЗМІ, ідеологічних образів тощо), формуючи так званій символічний тезаурус — соціокультурну систему знаків певного суспільства на певному часовому відрізку. У межах текстуальності не тільки представлені якісь твори літератури чи історіографії, але й утверджуються як частини ширших соціальних практик. Така модель текстуальності літератури та історії значною мірою розширює міждисциплінарний характер досліджень, адже передбачає не тільки аналіз конкретного тексту, а й розгляд усієї системи текстурального простору культури (історії, літератури), включно із маргінальними явищами, інокультурними, і виходить на нові проблемні сфери. Так, зокрема, видається можливим простежувати еволюцію образу війни у вітчизняних соціокультурних практиках, історичних документах, літературних творах від 1930-х до 1980-х років, що частково

було зроблено Іриною Захарчук у праці «Війна і слово (мілітарна парадигма літератури соціалістичного реалізму)» [6]. І такий аналіз, як писав С. Грінблат, є насправді не суто філологічним чи історіографічним, а власне культурологічним, і дає змогу *«протиснутися за межі тексту, щоб встановити зв'язки між текстом і цінностями та практиками, повсюдно присутніми у культурі»* [13, 226].

— Метафоричність / образність — у межах цих рис проявляється очевидна для красного письменства і прихована (у контексті теорії Х. Уайта) образність письма — у літературі та історії. Дослідження саме цього аспекту літератури та історії як метанаративу виводить літературознавчі студії на новий рівень, який нині представлений працями у межах нового історизму. С. Грінблат вважає, що такий аналіз був би скерований на віднаходження *«меж міжкультурними практиками, які вважаються художніми формами, та іншими спорідненими формами експресії»* [11, 5]. Риторичні стратегії тексту у такому випадку зовсім не поступаються естетичним ознакам, які виокремлюються у ході філологічного аналізу, навпаки — розширюється контекст функціонування твору, образів, символів, топосів, концептів тощо, адже з'являється можливість описати їх як частину історичної моделі, *«спрямованої на змінну циркуляцію різноманітних культурних дискурсів»* [12, 12–13]. Функціонування в естетичному вимірі та суто історичному такого феномену, як українська колективна та індивідуальна історична пам'ять, вочевидь не можливе без урахування цього аспекту спільності між літературою та історією як метанаративами, адже історичний та культурний контекст цього явища як дискурсивної практики, оприявленої й у художніх творах (наприклад, Оксана Забужко «Музей покинутих секретів», Марія Матіос «Солодка Даруся»), й у історіографічних дослідженнях (праці С. Єкельчика [4], Й. Рюзена [9] та ін.).

— Практики соціального обміну — цей термін, запозичений із методології нового історизму, С. Грінблат означає коловорот соціальної енергії, хоча, як вказує А. Анісімова, подібні ідеї містять праці М. Фуко та М. Бахтіна [1, 55–56]. Й історія, і література як метанаративи містять у собі ті моделі поведінки, систему цінностей, етичних установок, які впливають на соціум (див. про це у працях С. Грінבלата, напр.). На думку С. Грінבלата, дослідження системи впливів літературного твору на суспільство (і зворотного, безумовно, впливу) дає змогу *«зафіксувати у тексті цінну для нас потенціальну енергію для того, щоб ідентифікувати стабільне постійне джерело впливу літературного твору»* [11, 52]. Саме такий підхід дозволяє вітчизняному літературознавству розширити межі дослідження і проаналізувати соцреалізм як мистецько-ідеологічний феномен,

у межах якого функціонували такі твори, як «Гомоніла Україна» Петра Панча, «Собор» чи «Прапорноносці» О. Гончара, п'єси «Диктатура» І. Микитенка та «97» М. Куліша.

Це відкриває нові горизонти у гуманітаристиці загалом й у літературознавстві зокрема, дає дослідникам змогу застосувати нові міждисциплінарні стратегії під час вивчення таких тем, як:

— твір і контекстуальне поле його буття (до історії створення та розвитку ідей);

— розгортання естетичних, ідеологічних, філософських ідей у соціокультурному контексті;

— як жанр відповідає на запити часу;

— концепція людини, пам'яті та інші виміри естетичного у художньому творі та історичному документі.

Зрозуміло, що на цьому шляху українське літературознавство чекає оновлення термінологічної бази, введення до наукового обігу таких категорій, як ідентичність, ідеологія, політика, тіло, репрезентація тощо, їх переосмислення у межах міждисциплінарного підходу. Літературознавство стоїть на порозі оновлення нової метамови, реабілітації та переосмислення усталеної термінології, а також генерування нових понять, які раніше, здавалося, не можливо було застосувати у межах філологічного аналізу. Цей новий аналітичний розмах гуманітаристики дає змогу генерувати нові інтерпретаційні моделі соцреалізму, модернізму, постмодернізму, колоніальних та постколоніальних студій, досліджень

маргінального, навіть — переосмислення вітчизняного літературного канону та самого поняття «історія літератури». Адже якщо історія ставить питання та намагається розв'язати проблему історичної пам'яті чи національної ідентичності, то література дає відповіді на них у творах Ю. Винничука («Танго смерті»), Галини Пагутяк («Зачаровані музиканти», «Магнат»), С. Жадана («Ворошиловград», «Месопотамія») та ін. І сучасні гуманітарні дискусії про ідентичність українців, травматичний досвід участі нашої нації у радянсько-німецькій війні 1941–1945 рр., революційному русі 1918–1921 рр., наслідки руйнування соціокультурного простору під час та після Голодомору, чи рухові опору у межах шістдесятництва — отримують новий контекстуальний вимір. Історіографія та літературознавство тут виявляють високий ступінь компліментарності (взаємного доповнення) і засвідчують про формування нової концепції наукового історичного пізнання явища — у межах міждисциплінарного підходу, який розширює дослідницький простір як історика, так і філолога. Міждисциплінарність наукових студій виводить на нові горизонти пізнання та аналіз літературного твору, розширює горизонти інтерпретацій, залучаючи до аналізу різноманітні культурні контексти, у межах яких функціонує літературний текст. Варто тільки не забувати, що міждисциплінарність вимагає високої майстерності і у доборі матеріалу, і у застосуванні термінології.

ДЖЕРЕЛА

1. Анисимова А.Э. «Новый историзм»: Науковедческий анализ / РАН ИНИОН, Центр научн.-информ. исслед. по науке, образованию и технологиям ; отв. ред. Ракитов А.И. — М., 2010. — 154 с.
2. Гудков Л. Литература как социальный институт. Статьи по социологии литературы / Л. Гудков, Б. Дубин. — М. : Новое литературное обозрение, 1994. — 353 с.
3. Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле / Е. Доманська ; [пер. з пол. та англ. В. Склокін]. — К. : Ніка-Центр, 2012. — 263 с.
4. Єсельчик С. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / С. Єсельчик ; авториз. пер. з англ. М. Климчук, Х. Чушак ; ред. пер. М. Климчук ; Український науковий ін-т Гарвардського ун-ту, Інститут Критики. — К. : Критика, 2008. — 303 с. — (Серія «Критичні студії»).
5. Жулкевський С. Про інтеграцію літературознавчих досліджень / С. Жулкевський // Теорія літератури в Польщі: антологія текстів: друга половина ХХ — початок ХХІ ст. / пер. з пол. С. Яковенко ; упоряд. Б. Бакула; заг. ред. В. Моренець. — К. : Києво-Могилянська академія, 2008. — С. 251–283.
6. Захарчук І.В. Війна і слово (мілітарна парадигма літератури соціалістичного реалізму) : монографія / І.В. Захарчук. — Луцьк : Твердиня, 2008. — 408 с.
7. Зубрицька М. Homo legens: читання як соціокультурний феномен / М. Зубрицька. — Л. : Літопис, 2004. — 352 с.
8. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / [авт.-уклад. Ю.І. Ковалів]. — К. : ВЦ «Академія», 2007. — Т. 2 : М (Маадай-Кара) — Я (я-форма). — [Б. м.]: [б. в.], 2007. — 624 с.
9. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Й. Рюзен ; пер. з нім. В. Кам'янець. — Л. : Літопис, 2010. — 358 с.

10. Уайт Х. Метаистория: Историческое воображение в Европе XIX века / Х. Уайт ; пер. с англ. В.Г. Трубина, В.В. Харитонова и др.; под ред. Е.Г. Трубиной и В.В. Харитонова. — Екатеринбург : Урал. ун-т, 2002. — 528 с.
11. Greenblat S. Shakespearean Negotiations: The Circulation of Social Energy in Renaissance England / S. Greenblat. — University of California Press, 1988 — 205 p.
12. Greenblat S. Towards a Poetics of Culture / S. Greenblat // The New Historicism. Ed. H. Aram Veeseer. — London : Routledge, 1989. — P. 1–14.
13. Greenblatt S. "Culture". Critical Terms for Literature Study / S. Greenblatt / Ed. Frank Lentricchia and Thomas McLaughlin. — Chicago : U of Chicago P, 1995. — PP. 225–232.

Романенко Елена.

ЛИТЕРАТУРА И ИСТОРИЯ КАК МЕТАНАРАТИВ: К ПРОБЛЕМЕ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

В статье освещены проблемы междисциплинарных исследований в современной науке. Проанализированы терминология, тематика, проблематика междисциплинарных исследований.

Ключевые слова: метанаратив, новый историзм, методология, метод.

Romanenko Olena.

LITERATURE AND HISTORY AS METANARRATIVE: PROBLEM OF INTERDISCIPLINARY RESEARCH

The article is devoted to the problems of interdisciplinary researches in modern science. The terminology, subject, perspective of interdisciplinary researches are analysed.

Key words: metanarrative, New Historicism, methodology, method.